

AMI-nin Şəki filialının Tarix-coğrafiya(201/12 a) fakültəsinin II kurs tələbəsi Abdullayeva Xəyalənin Pedaqogikadan sərbəst işi N-4.

Mövzu:Tərbiyə prosesinin metodları.

Tərbiyə metodu tərbiyə prosesinin mühüm ünsürlərindən biridir; o, tərbiyənin məqsəd və məzmunu ilə sıx bağlı olub, onların həyata keçirilməsinə kömək edir. "Metod" yunanca məqsədə çatmaq yolu deməkdir. "Metod" sözü ərəbcə "üsul" sözünün qarşılığıdır. Tərbiyə metodları qarşıda duran tərbiyə məqsədlərinə nail olmaq üçün istifadə olunan yollara deyilir. Tərbiyə metodları çoxdur. Pedaqogikada metodların təsnifatında vahidlik olmasa da, bu məsələdə ümumi bir meyl vardır. Alimlərin böyük qismi tərbiyə metodlarının təsnifatında məntiqi əsas kimi tərbiyənin psixoloji amillərindən və fəaliyyətin bütövlüyü prinsipindən çıxış edirlər. Tərbiyə şüurla davranışın vəhdətinə əsaslanır. İnsana əxlaqi normaları izah etməklə yanaşı, onun bu normalara uyğun davranması, müsbət adətlərə yiyələnməsi də vacibdir. Tərbiyə keyfiyyətlərinin böyük qismi adətlərlə bağlıdır. Məsələn, intizam, mədəni davranış, səhiyyə-gigiyenik vərdişlər, həyati tələbat və bacarıqlar adət nəticəsində formalaşır. Xüsusən kiçik yaşlarda şüura təsir göstərmək imkanı məhdud olan dövrdə tərbiyə işində adətlər böyük rol oynayır. Adət tərbiyəsi ilk zamanlar iradə tərbiyəsi ilə yanaşı gedir. Əxlaqi tələblər insandan iradə gücü - çətinlikləri aradan qaldırmaq səyi tələb edir. İradəsi zəif olanlar əxlaqi normalara əməl etməyə ərinir, tənbellik edirlər, özlərini müəyyən hərəkətlərdən, hisslərdən çəkindirməkdə acizlik göstərirlər. Nəqliyyatda yaşlı və qocalara yerini verməyən bəzi yeniyetmə və gənclərin hərəkətləri məhz bununla əlaqədardır. Tərbiyə metodlarının müəyyən qrupu məhz bu məqsədə xidmət edir. Tərbiyə işində insanın hissi aləmi də mühüm rol oynayır. Rəğbət-nifrət, sevinc-kədər, xeyirxahlıq-bədxahlıq, humanizm-egoizm, həzz-ikrah hissləri davranış və rəftarı stimullaşdırır. Uşaqlıqdan insan qəlbinə müsbət hisslər aşılalmazsa, orada boşluq yaranır və çox vaxt bu boşluğu mənfi hisslər tutur. Nəticədə insan qəlbində bədxahlıq, qəddarlıq, laqeydlik, habelə bir çox nəfs xəstəlikləri - paxıllıq, tamahkarlıq, kin, qeybət, acgözlük yuva salır və insanı xoşagəlməz yollara çəkir.

Deməli, insan qəlbini nəcib hisslərlə zənginləşdirmək, gözəl ürək tərbiyə etmək vacib vəzifələrdən biridir. Bu məqsədlə hissə təsir göstərən stimullaşdırıcı tərbiyə metodlarından istifadə edilir. Beləliklə, insana hərtərəfli təsir və fəaliyyətin tamlığı prinsipindən çıxış edərək, tərbiyə metodlarını dörd qrupa bölmək olar:

1. Şüuru formalaşdıran metodlar
2. Fəaliyyətin təşkili və davranış təcrübəsini formalaşdıran metodlar
3. Fəaliyyət və davranışı stimullaşdıran metodlar
4. Tərbiyədə nəzarət və özünənəzarət metodları

Hər bir metodun özünəməxsus xüsusiyyətlərini, şəxsiyyətə təsir imkanlarını qabarıq göstərmək üçün onları ayrılıqda nəzərdən keçirmək lazım gəlir.

2. Şüuru formalaşdıran metodlar. Bu qrup metodların məqsədi insanın şüuruna təsir etməklə onda düzgün təsəvvürlər, inam və əqidə yaratmaqdan ibarətdir. Onların köməyi ilə uşaq və gənclər ictimai davranış normaları ilə tanış olur, özlərini harada və necə aparmaq lazım olduğunu, yaxşını və pisi başa düşür, əxlaqi tələblərin zəruriliyinə inanırlar. Buna görə də bəzi pedaqoji mənbələrdə şüuru formalaşdıran metodlara inandırma metodları da deyilir. Bu metodlar qrupuna əxlaqi söhbətlər, əxlaqi mövzuda məruzə və mühazirələr, disputlar, bədii əsərlərin (filmlərin) müzakirəsi, nümunə metodları daxildir. Əxlaqi söhbətlər müəyyən əxlaqi, siyasi, estetik keyfiyyətlərin mahiyyətini, məzmununu, şərtlərini izah etmək məqsədi güdən inandırma metodlarıdır. Belə söhbətlər iki növdə olur: kollektiv və fərdi söhbətlər. Kollektiv söhbətlər müəyyən qrupla keçirilir və profilaktik məqsəd güdür, yəni insanı düzgün davranış normaları ilə silahlandırmağa, yanlış təsəvvürlərin və hərəkətlərin qarşısını almağa xidmət edir. Belə söhbətlər müxtəlif mövzularda ola bilər: xeyirxahlıq, vətənpərvərlik, sadəlik, təvazökarlıq, yoldaşlıq, intizam və s. Bu söhbətlərin mövzularını sinfin, məktəbin həyatından da götürmək olar. Əgər məktəb əmlakına qayğısız münasibət halları və ya sinifdə küsülü uşaqlar varsa, onda ictimai əmlakı qayğılı münasibət və ya yoldaşlıq və dostluq haqda söhbət keçirmək faydalı olar. Kollektiv söhbətlərdən fərqli olaraq, fərdi söhbətlər tək-tək uşaqlarla müəyyən xoşagəlməz hərəkətlərlə bağlı aparılan söhbətlərdir. Belə söhbətin məqsədi yol verilmiş qəbahətin zərərini uşağa başa salmaq, onda peşmançılıq hissi yaratmaqdır. Amma belə söhbəti danlağa çevirmək olmaz. Danlağın dərindən uşaq yalandan "bir daha belə etməm" vədi verə bilər, öz hərəkətini dərk edib, peşmançılıq hissi keçirməz. Fərdi söhbətin bir forması təxirə salınmış söhbətdir. Bu halda uşaqla söhbət qəbahət baş verən kimi aparılmaz, müəyyən müddət ərzində təxirə salınır. Burada məqsəd uşağı öz qəbahəti üzərində düşündürmək və onda peşmançılıq hissi oyatmaqdır. Belə söhbətləri kiçik uşaqlarla yox, yeniyetmə və gənclərlə aparmaq faydalıdır. Əxlaqi mövzuda məruzə və mühazirələr müəyyən əxlaqi ideyanı daha geniş şərh etməklə insanda dolğun əxlaqi təsəvvürlər, inam və əqidə yaratmaq məqsədi güdür. Onlar adətən, məktəbin yuxarı siniflərində keçirilir. Disputlar tərbiyə məsələləri üzrə mübahisələrdir. Müxtəlif mövzularda belə mübahisələr keçirmək olar. Məsələn, "Xoşbəxtlik nədir?", "Əsl insan kimə deyilir?", "Həyatın mənası nədir?", "Qızla oğlan dost ola bilərmi?", "Hansı peşə yaxşıdır?" və s. Disputda müzakirə olunan məsələ üzrə hər kəs öz fikrini söyləyir, mövqeyini müdafiə etməyə çalışır. Disput yanlış təsəvvürləri üzə çıxarmağa və düzəltməyə imkan verir. Bədii əsərlərin (filmlərin) müzakirəsi əxlaqi təsəvvür və ideyaların formalaşmasında daha böyük imkanlara malikdir. Bədii ədəbiyyat qüdrətli tərbiyə vasitəsidir. O, həyatı və insan münasibətlərini dərk etməyə kömək göstərir. Digər metodlardan fərqli olaraq, burada əxlaqi ideya mücərrəd şəkildə yox, konkret bədii obrazların nümunəsində açılır. Bu obrazlar əxlaqi ideyaları əyaniləşdirir. Onların timsalında həmin ideyalar daha tez və daha yaxşı dərk olunur. Bunu nəzərə alaraq tərbiyə işində bədii əsərlərin (filmlərin) müzakirəsindən geniş istifadə etmək lazımdır. Belə müzakirələr həm də bədii ədəbiyyata maraq, mütaliə tələbatı yaratmaq baxımından

əhəmiyyətli. Bədii əsərlərin təşkili qaydası disputda olduğu kimidir. Nümunə metodu şüuru formalaşdıran metodlar içərisində mühüm yer tutur. Doğrudur, nümunə bütün tərbiyə metodlarında bir vasitə və tərz kimi iştirak etsə də, daha çox əxlaqi ideyaları əyani şəkildə nümayiş etdirməyə, konkretləşdirməyə və beləliklə, daha dolğun və canlı təsəvvürlər yaratmağa xidmət göstərir. Tərbiyəçinin sözü canlı nümunə ilə birləşdikdə daha inandırıcı olur və daha böyük təsir gücünə malik olur. Əksinə, tərbiyəçinin sözü ilə əməli düz gəlmədikdə onun yaxşı sözləri belə təsirini və inandırıcılığını itirir. Müəllim və valideynlər uşaqların təqlidçilik meylini nəzərə alıb, onlara həmişə düzgün davranış nümunəsi göstərməlidirlər. Şəxsi nümunə ilə yanaşı tərbiyə işində müxtəlif növ müsbət nümunələrdən (tarixi şəxsiyyətlərin, görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin, bədii əsər qəhrəmanlarının, yaşlıların, yoldaşların nümunələrindən) də istifadə edilməlidir.

3. Fəaliyyətin təşkili və ictimai davranış təcrübəsini formalaşdıran metodlar. Bu metodlar qrupu insanda müsbət adətlər yaratmaq və iradəni möhkəmlətməklə düzgün davranış təcrübəsi formalaşdırmağa xidmət edir. İnsan qəbul etdiyi mənəvi ideyanı, öz əqidə və inamını gündəlik davranış və rəftarında tətbiq edir, müəyyən fəaliyyətə alışı. Bu mənada bəzi pedaqoji mənbələrdə ikinci qrup metodlar alışdırma metodları adlanır. Həmin metodlar müxtəlif formalarda olur.

1. İnsanın müxtəlif fəaliyyət növlərinə cəlb edilməsi onda davranış təcrübəsinin formalaşmasında böyük rol oynayır. Məsələn, oyun və idman insanın iradəsini möhkəmlədir, onda bir sıra müsbət keyfiyyətlər - kollektivçilik, yoldaşlıq, dostluq, intizam tərbiyə edir. İctimai iş, fəaliyyət insanda məsuliyyət, dəqiqlik, fəallıq, təşkilatçılıq keyfiyyətləri aşılayır. Buna görə də uşaq, yeniyetmə və gəncləri müxtəlif fəaliyyət növlərinə cəlb etmək, bu yolla onlarda düzgün davranış, ünsiyyət təcrübəsi formalaşdırmağa lazımdır.

2. Tərbiyələndirici situasiyaların yaradılması metodu əvvəlki metodla sıx bağlıdır. Burada da tərbiyəçi müxtəlif fəaliyyət növlərinin vasitəsilə uşağı xüsusi təşkil edilmiş tərbiyəedici situasiyaya salır. Ayrı-ayrı fəaliyyət növlərində belə situasiyalar yaradılır. Məsələn, təlimdə uşaq yoldaşlıq köməyinə, ictimai işdə - müxtəlif ictimai tapşırıqlara, habelə şəfqət dəstələri yaratmaqla başqalarına qayğı göstərməyə, idmanda küsülü uşaqla bir komandaya, əməkdə birgə tədbirlərə cəlb edilir. Kiçik yaşlarda oyun situasiyaları daha təsirli olur. Məsələn, müəllim xaraktercə eqoist uşağı oyunda elə rola cəlb edir ki, o kiçik uşaqlara qayğı göstərsin, onları oyuncaqlarla təmin etsin. Yeniyetmə və gənclərlə tərbiyə işində onları xüsusi ictimai vəzifələrə, tapşırıqlara cəlb etməklə təşkilatçılıq, yoldaşlıq, dəqiqlik və s. keyfiyyətləri formalaşdırmaq olar. Ümumi iclasda bu və ya digər qərarla bağlı yeniyetmə və gəncləri seçim qarşısında qoymaq motivlər mübarizəsi, ideya mövqeyi, baxış və əqidənin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

3. Tələb metodu insanı müsbət əməllərə sövq etmək və xoşagəlməz hərəkətlərdən çəkəndirmək yolu ilə düzgün davranış təcrübəsi formalaşdırmağa məqsədi güdür. Tələb tərbiyənin vacib şərtidir: tələbsiz tərbiyə yoxdur (A.S.Makarenko). Pedaqoji tələblər insanı müəyyən qaydaya alışdırmağa, adət yaratmağa, intizamı möhkəmləndirməyə kömək göstərir. Tələb həm də insanı müəyyən hərəkətlərdən

çəkindirir, onu düz yola gətirir. Tərbiyə işində tərbiyəçi ilə yanaşı, kollektivin də öz üzvlərinə tələb verməsinə nail olmaq lazımdır.

4. İctimai rəy metodu tələbin kollektiv forması olub, müəyyən şəxs və hərəkətlə bağlı kollektivin ümumi rəyini, qiymətini ifadə edir. İctimai rəy kollektivin iradəsini əks etməklə fəal və təsirli qüvvə kimi çıxış edir. O, bacarıqlı tərbiyəçinin əlində tərbiyə metodu funksiyasını yerinə yetirir, tərbiyənin subyektivi, müəllimin etibarlı müttəfiqi rolunu oynayır. Əgər kollektiv üzvləri ümumi hisslərlə yaşayırlarsa, mənfi hallara dözülməzlik göstərərək onları aradan qaldırmağa çalışırlarsa, bu, kollektivdə sağlam ictimai rəyin formalaşmasının göstəricisidir. Belə kollektiv rəy təlim-tərbiyə sahəsində uğur qazanmağın mühüm amilidir. Əksinə, birgə ictimai rəyin olmaması özbaşnalığa, laqeydliyə, mənfi halları himayə etməyə, yaxşı oxuyan və intizamlı şagirdləri ələ salmağa, məhdud qrup mənafelərinin inkişafına gətirib çıxarır.

5. Təmrin (məşq) metodu hərəkətlərin təkrarı yolu ilə onları möhkəmləndirərək müsbət davranış adətləri yaratmaq məqsədi güdür. Təmrin iki mənada başa düşülür. Geniş mənada o, uşaqların həyat və fəaliyyətini davranış normalarına uyğun təşkil etməyi nəzərdə tutur. Dar mənada isə hər hansı bir hərəkəti, fəaliyyəti təkrar etdirərək adət yaratmaq metodu kimi başa düşülür. Məsələn, direktorun otağına icazəsiz daxil olan uşağı geri qaytarıb qapını döydükdən sonra içəri girməyi tələb etmək bu cür təmrin metodudur. Məktəb təcrübəsində, adətən, belə hallarda uşağı hər dəfə danlayır və ya ona nəsihət verirlər; o isə hər dəfə "bir daha belə etməyəm" vədini verir və çox tezliklə vədini unudur. Tərbiyədə sözcüldən, nəsihətdən sui-istifadə etmək düzgün davranış adətləri yaratmağa mane olur. Şagirdləri müəyyən davranış və fəaliyyətdə təmrin etdirməyin mühüm bir vasitəsi də rejimdir.

6. Rejim insanın həyat və davranışını tənzim edən qaydaların məcmusudur. Uşağın günü rejimlə tənzim edildikdə o, müəyyən qaydalara tez alışır, onda davranış adətləri daha tez və asanlıqla yaranır. Rejimsiz həyat sürən uşaq isə qaydasız gün keçirir, çox vaxt küçədə olur, valideynlərin təkidli tələblərinə baxmayaraq, ev tapşırıqlarını vaxtında yerinə yetirmir, evdə, məktəbdə və ictimai yerlərdə müəyyən davranış tərzinə alışa bilmir. Rejimin tərbiyə vasitəsi olması üçün bəzi pedaqoji tələbləri nəzərə almaq lazımdır: rejim tələblərinin vacibliyi izah edilməli, onlar dürüst yerinə yetirilməli, rejim müəyyən dövr üçün sabit olmalı, onun pozulmasına yol verilməməli, bu məsələdə heç kəsə güzəşt edilməməlidir.

4. Fəaliyyəti və davranışı stimullaşdıran metodlar. Bu metodlar qrupu insanın hissi aləminə təsir göstərməklə onu yaxşı hərəkətləri möhkəmlətməyə, pis hərəkətlərdən çəkindirməyə xidmət edir. Belə ki, yaxşı hərəkətinə görə təriflənən uşaq bundan məmnunluq hissi keçirir və bir daha müsbət hərəkətlər etməyə çalışır. Eləcə də pis hərəkətinə görə cəza alan uşaq izzət-hörmət hissi keçirir və bir daha belə hərəkətlərə yol verməməyə çalışır. Beləliklə, rəğbətləndirmə və cəza insanın davranışını stimullaşdırmağa kömək göstərir: onu yaxşı hərəkətlərə sövq edir, pis hərəkətlərdən

çəkindirir. Buna görə də bəzi pedaqoji mənbələrdə bu metodlar qrupu rəğbətləndirmə və cəza metodları adlanır. Bu qrupa habelə yarış metodu da daxildir. Yarış metodu insanın fəallığını, təşəbbüskarlığını stimullaşdıran, geridə qalanların qabaqcıllar sırasına çıxmaları üçün səylərini gücləndirməyə kömək edən təsirli vasitədir. Bu metodun sosial-psixoloji əsası ondan ibarətdir ki, hər bir insan, o cümlədən uşaq, yeniyetmə və gənc sağlam rəqabətə, başqalarından fərqlənməyə, özünü təsdiqə meyilli olur. Yarış metodu bu meyli təmin etməyə xidmət göstərir. Yarış müxtəlif sahələr üzrə təşkil edilə bilər: təlimə məsuliyyətli münasibət, davamiyyət, sinif otaqlarında təmizlik və səliqə, intizam, əmək, idman, bədii yaradıcılıq və digər sahələrdə keçirilir. Yarış formaca kollektiv və fərdi ola bilər. Tərbiyəvi baxımdan kollektiv yarışların rolu daha böyükdür. A.S. Makarenkonun rəhbərlik etdiyi tərbiyə müəssisələrində hər ay əmək, intizam və s. sahələr üzrə ən yaxşı dəstə adı uğrunda yarış keçirilirdi. Ən yaxşı dəstələr müəyyən edilir, ilk 7 dəstəyə teatr biletləri verilir. Yarışın səmərəli və təsirli olması üçün bu prosesdə obyektivliyə, aşkarlığa, nəticələrin düzgün qiymətləndirilməsinə nail olmaq lazımdır. Rəğbətləndirmə metodu insanın davranış və fəaliyyətinə verilən müsbət qiymət olub, onu daha yaxşı hərəkətlərə həvəsləndirən metoddur. O, insanın öz qüvvəsinə inamını, kollektivdə hörmət və nüfuzunu artırır. Tərbiyə təcrübəsində rəğbətləndirmənin müxtəlif növlərindən istifadə olunur: bəyənmək, tərifləmək, şifahi və ya yazılı təşəkkür vermək, mükafatlandırmaq, şərəf lövhəsinə və ya kitabına şagirdin şəklini vurmaq, fəxri fərmanla təltif etmək, uşağın valideynlərinə razılıq məktubu göndərmək və s. Rəğbətləndirmə metodunu tətbiq edərkən təkcə hərəkətlərin nəticəsini yox, həm də uşağın motivlərini nəzərə almaq vacibdir. Cəzalandırma metodu insanın davranış və fəaliyyətinə verilən mənfi qiymət olub, onu pis hərəkətlərdən çəkəndirmək məqsədi güdür. O, insanda öz xoşagəlməz münasibət və əməllərinə qarşı iztirab, utancaqlıq hissləri yaradır. Düzgün və ədalətlə verilmiş cəza insana məsuliyyət hissi aşılrayır, iradəni möhkəmlətməyə, şəxsi ləyaqət hissini gücləndirməyə, öz səhvlərini başa düşməyə, münasibət və davranışını dəyişməyə kömək göstərir. Cəza həm də profilaktik xarakter daşıyır: kollektivin digər üzvləri də yoldaşlarına verilmiş cəzadan nəticə çıxarıp, pis hərəkətlərə yol verməməyə çalışırlar. Tərbiyə işində cəzanın müxtəlif növlərindən istifadə olunur: danlaq, şifahi və yazılı töhmət, qəbahəti iclasda müzakirə etmək, insanı müəyyən həddən (kinoya, gəzməyə getməkdən, oyundan və s.) məhrum etmək, sinfi (məktəbi) dəyişmək, məktəbdən xaric etmək və s. Bəzi pedaqoqlar təbii nəticə yolu ilə cəza verməyi ilə lazım bilirlər. Məsələn, ev tapşırığını yerinə yetirməyən uşaq dərstdən sonra qalıb tapşırığı icra edir, partanı sındıran, divarı cızan uşaq onu təmir edir, tapşırılan işi keyfiyyətsiz gördükdə onu yenidən icra edir, oyunda özünü yaxşı aparmayan oyuna buraxılmır və s. Cəza tədbirini tətbiq edərkən qəbahətin xarakterini, şəraitini, həmin hərəkətə insanı təhrik edən motivləri, onun fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır. Cəzalandırma və rəğbətləndirmə çox incə tərbiyə metodlarıdır. Ondan düzgün istifadə etmədikdə tərbiyə işinə ziyan vura bilər. Buna görə də rəğbətləndirmə və cəza zamanı bəzi şərtləri gözləmək vacibdir: a) rəğbətləndirmə və cəza ədalətli (uşağın hərəkətinə uyğun) olmalı; b) bu zaman müəyyən hədd gözlənməli (çox tətbiq edildikdə təsirini itirə bilər); c) uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalı (məsələn, yeniyetmə və gənci dərstdə ayaq üstə saxlamaqla cəza vermək olmaz); ç) kollektivin rəyi ilə hesablaşmalı (bu, müəllimi

səhvlərdən çəkirdirə bilər); d) rəğbətləndirmə və cəza mütləq xarakter daşımamalıdır (uşaq bilməlidir ki, bu gün yaxşı hərəkətinə görə tərifləndiyi kimi, sabah pis hərəkətinə görə cəza ala bilər).Rəğbətləndirmə və cəza tərbiyəçidən böyük pedaqoji məharət, psixoloji və pedaqoji hazırlıq tələb edir. Düzgün verilməyən, insan şəxsiyyətinə və ləyaqətinə toxunan, ədalətsiz cəza müəllim-şagird münasibətlərində gərginlik, münaqişə yarada bildiyi kimi, cəzanın təsir gücünü, tərbiyəçinin nüfuzunu, uşağın öz gücünə inamını zəiflədər, tərbiyə və özünütərbiyə işini çətinləşdirə bilər.Kollektivin tərbiyə işində təsirini artırmaq məqsədilə uşaq kollektivinə öz üzvlərini rəğbətləndirmək və cəzalandırmaq hüququ verilməsi faydalıdır. Bu sahədə A.S.Makarenkonun iş təcrübəsindən istifadə etmək lazımdır.

5. Tərbiyədə nəzarət, özünənəzarət və özünəqiymət metodları.Tərbiyə işinin səmərəsi onun gedişinə və nəticəsinə nəzarətlə sıx bağlıdır. Nəzarət qarşıya qoyulmuş məqsəd baxımından işin gedişini tənzim etməyi, nəticələri məqsədlə tutuşdurmağı nəzərdə tutur. Bu yolla tərbiyədə əks əlaqə yaradılır: tərbiyəçi aparılan işin vəziyyəti, nəticələri ilə tanış olur, onu tənzim edir.Tərbiyədə nəzarət müxtəlif metodlarla həyata keçirilir: şagirdlərin tərbiyə səviyyəsini öyrənmək məqsədi ilə aparılan pedaqoji müşahidələr, söhbətlər, müxtəlif sorğular (anket, şifahi və b.), fəaliyyət və davranışın, uşaqlara verilən ictimai tapşırıqların təhlili, müxtəlif tərbiyə situasiyalarının yaradılması və s. Bu metodların köməyi ilə şagirdlərin şüur və davranış səviyyəsi, tərbiyə keyfiyyətləri, ünsiyyətinin xarakteri, ayrı-ayrı fəaliyyət növlərində iştirakı, kollektivdə mövqeyi və s. məsələlər barədə lazımi məlumatlar toplanıb təhlil edilir.Nəzarət qiymətləndirmə ilə tamamlanır. Tərbiyə işlərini qiymətləndirərkən müəyyən meyarlara əsaslanmaq lazımdır: şagirdlərin dünyagörüşü, ideya inamı və mövqeyi, davranış tərzini, intizamı, əməyə münasibəti, ünsiyyəti, kollektivdə mövqeyi, estetik və fiziki inkişafı, ictimai fəallığı və s.Qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin tərbiyə səviyyəsi ilə yanaşı, müəllimin tərbiyəçi kimi fəaliyyəti də təhlil olunub qiymətləndirilməlidir. Bu halda onun istifadə etdiyi tərbiyə metodları, onların optimallığı, müəllimin təşkilatçılığı, şagirdlərə fərdi yanaşma bacarığı, onlarla ünsiyyətinin xarakteri və s. nəzərə almaq lazımdır.Tərbiyə işində müəllimin nəzarəti ilə yanaşı, şagirdləri də özünənəzarətə, özünütərbiyə və özünüqiymətləndirməyə cəlb etmək əhəmiyyətlidir. Tərbiyə prosesi o zaman səmərəli olur ki, müəllim şagirdlərdə özünütərbiyəyə tələbat formalaşdırsın.Şagirdləri özünütərbiyəyə cəlb etmək üçün həm xarici təsirlərdən (tərbiyəçinin və kollektivin tələbi, yoldaşlıq tənqidi, böyüklərin və yoldaşların nümunəsi, yarış və s.), həm də daxili stimullardan (tələbat və maraqlardan) bacarıqla istifadə etmək lazımdır. Şagirdlərin özünütərbiyəsinə müəllim pedaqoji rəhbərliyi təmin etməli, onların özünütərbiyə metodlarına (özünütəhlil, şəxsi öhdəlik, özünənəzarət, özünüqiymətləndirmə və s.) yiyələnmələrinə kömək göstərməyə çalışmalıdır. Şagirdlərə özlərinə düzgün qiymət verməyi öyrətmək lazımdır. Yanlış (qeyri-adekvat) özünüqiymətləndirmə hallarının - özünə həqiqətdə olduğundan yuxarı və ya aşağı qiymət verməyin zərərini onlara başa salmaq da vacibdir.Yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz tərbiyə metodları insana edilən çoxcəhətli pedaqoji təsirlərin heç də hamısını əhatə etmir. Tərbiyə təcrübəsində bu metodlarla yanaşı, bir sıra dolayı təsir priyomlarından da istifadə olunur. Bu zaman uşağa

birbaşa təsir göstərilmir, onun nöqsanları bilavasitə ona izah edilmir. Tərbiyə metodlarının təsnifatına müvafiq olaraq dolayı təsir priyomlarını dörd qrupa bölmək olar.

- Şüura təsir priyomları: təxirə salınmış söhbət, oxşar hadisənin şərhı, şagirdin intim hissələrinin fəallaşdırılması (məs., xəstə anasını sevindirmək üçün səylə oxumağa sövq edilməsi), tərbiyə prosesinə əlavə (nüfuzlu) şəxslərin daxil edilməsi, müəyyən keyfiyyəti aşılamaq üçün şagirdin mütaliyəyə cəlb edilməsi, müəyyən məqamlarda tərbiyəvi məzmunlu atalar sözü, lətifə və xalq məsəllərindən istifadə edilməsi və s.

- Fəaliyyətin və şəxsi davranış təcrübəsinin təşkili priyomları: şagirdi maraqlı fəaliyyətə (tapşırıqlara) cəlb etmək, aşağı sinif şagirdləri üzərində hamilik işinə cəlb etmək, şagirdin gücünə inam bildirmək, xahiş etmək, kollektivin fərdə təsirini təşkil etmək ("partlayış" və ya "heyrləndirmə" priyomu).

- Fəaliyyəti stimullaşdırma priyomları: təxirə salınmış cəza, qeyri-müəyyən ünvana yönələn danlaq (müəllim ad çəkmədən, ünvansız müəyyən qəbahəti tənqid edir, "günahkar" şəxs öz payını götürür).

- Nəzarət, özünənəzarət və özünəqiymət priyomları: şagirdə müəyyən işi yoxlamağı, hər hansı məsələyə nəzarət etməyi etibar etmək, qəbahəti sinif iclasında müzakirə edib qiymətləndirmək və s.

Tərbiyə işində bütün metod və priyomlardan qarşılıqlı vəhdətdə, bir sistem halında istifadə etmək lazımdır. Tərbiyə vasitələri sistemindən ayrılıqda götürülən heç bir metod və priyom lazımi səmərə verə bilməz; o, bir halda yaxşı, başqa halda pis nəticə verəcəkdir. Tərbiyəçi konkret şəraitdən, uşağın yaş və fərdi xüsusiyyətlərindən çıxış edərək, hər bir şərait, konkret fərd üçün ən münasib (optimal) metodlar seçib, onları yaradıcı tətbiq etməlidir. Yalnız bu şərtlə tərbiyədə uğur qazanmaq olar.